

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВІДДІЛ ОСВІТИ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ
ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (ЯСЛА-САДОК)
КОМБІНОВАНОГО ТИПУ №81 "БІРЮСИНКА"
ЗАПОРІЗЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

**Тема: НАВЧАННЯ ПРОСТОРОВОМУ ОРІЄНТУВАННЮ
ТА МОБІЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ
ЗАСОБАМИ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВИХ ІГОР
ТА МЕТОДИКИ БОРИСА НІКІТІНА**

Автор перспективного педагогічного досвіду:

вчитель-дефектолог (тифлопедагог) ЗДО №81
Акімова Ганна Алімовна;

Керівник методичного забезпечення досвіду:

вихователь-методист,
практичний психолог ЗДО №81
Дубровіна Яніна Максимівна

Рецензент:

Волошина Тетяна Анатоліївна,
завідувачка обласного ресурсного центру
підтримки інклюзивної освіти

Запоріжжя 2021

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Теоретична значущість навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору засобами корекційно-розвиткових ігор та методики Бориса Нікітіна	6
1.1. Огляд науково-методичної літератури з проблеми формування навичок просторового орієнтування та мобільності дітей з порушеннями зору	6
1.2. Психолого-педагогічне обґрунтування необхідності інтеграції навчання просторовому орієнтуванню та соціальної мобільності дошкільників з порушеннями зору	8
1.3. Ефективність інтеграції методики Бориса Нікітіна та корекційно-розвиткових ігор в процесі навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору.....	9
РОЗДІЛ 2 Технологія вивчення проблеми навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору	
2.1 Зміст, шляхи та методи проведення дослідження	13
2.2 Визначення та апробація інструментарію корекційно-розвиткової роботи.....	15
2.3 Результати дослідження	16
ВИСНОВКИ	17
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	18
ДОДАТКИ	
Додаток №1 Анкети для педагогів і батьків	
Додаток №2 Моніторинг визначення рівня розвитку просторового орієнтування та мобільності.....	
Додаток №3 Перспективне планування навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дітей з порушеннями зору шляхом інтеграції методики Бориса Нікітіна та корекційно-розвиткових ігор	
Додаток №4 Ігри з навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників в поєднанні з кубиками Нікітіна	
Додаток №5 Корекційно-розвиткові ігри з формування соціальної мобільності дошкільників з порушеннями зору	
Додаток №6 Конспекти занять навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дітей з порушеннями зору шляхом інтеграції методики Бориса Нікітіна та корекційно-розвиткових ігор	
Додаток №7 Дидактична розробка «Корекційно-розвиткові ігри Бориса Нікітіна у навчанні просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору»	
Додаток №8 Практичні рекомендації для батьків	
Додаток №9 Консультації для педагогів	

ВСТУП

Актуальність і перспективність досвіду

На сьогодні в Україні відбуваються значні зміни в усіх сферах життєдіяльності. Звісно, ці демократичні перетворення визначили необхідність модернізації освітньої галузі та інтеграції в соціум осіб з особливими освітніми проблемами, а зокрема дітей з порушеннями зору.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку кількість людей з вадами зору у світі зростає на 1 мільйон осіб, кожні 5 секунд одній дорослій людині діагностується порушення зорового аналізатора, кожен хвилину – по одній дитині (І. Є. Ростомашвілі, 2014). Людей з вадами зору від народження або через хворобу нині в Україні нараховується близько 300 тисяч (В. В. Маруніч, 2006; Д. П. Винник, 2010). На сьогодні сліпота та слабозорість – основні причини інвалідності зору у дітей, яка у структурі загальної дитячої інвалідності посідає четверте місце і в Україні складає 4,7 % (В. М. Ремажєвська, 2002; Л. А. Єракова, 2005; С. П. Евсєєв, 2005; Д. Тейлор, 2007) [2].

Отже ми бачимо, що питання збереження та відновлення зору в умовах сучасності дуже актуально.

Для здобувачів освіти, які мають порушення зору, характерні проблеми в мікро – і макроорієнтуванні, що обмежує надалі самостійність і активність дітей у всіх сферах діяльності, негативно впливає на формування рівня самообслуговування, предметно-ігрових дій, зображувальної діяльності тощо [7, с. 37]. Притаманне їм порушення окомоторних функцій призводить до помилок в процесі визначення дітьми форми, величини, просторового розташування предметів. Звідси витікають і проблеми соціальної мобільності: у дітей з'являється страх, підвищений рівень тривожності, невпевненість, агресивність,...

Яким же чином можна завадити таким проблемам у особистісному розвитку дошкільників з порушеннями зору?

Перш за все, дуже важливо розвивати і використовувати збережені аналізатори для поліпшення просторового орієнтування та мобільності. Тільки в цьому випадку можливе створення у дітей цілісного образу досліджуваного простору, розвиток їх соціальної мобільності та формування основних життєвих компетентностей.

Аналіз діяльності показав, що результативність навчання просторовому орієнтуванню і мобільності дошкільників з порушеннями зору буде досягнута за умови інтеграції ігор Бориса Нікітіна та корекційних ігор на розвиток просторової і соціальної мобільності.

Варто зазначити, що дотримання розробленої структури організації інтегрованих ігор також сприяє оптимізації і ефективності роботи з дітьми з даного напрямку.

Що ж є змістом такої структури? По-перше – створення ігрової ситуації (адже гра є провідним видом діяльності дітей). По-друге – створення мотивації (діти повинні знати, для чого вони це роблять). Наступний крок – пропонується гра за методикою Бориса Нікітіна на розвиток навичок просторової орієнтації і мобільності. Четвертий крок – діти запрошуються до корекційної гри, що сприяє розвитку соціальної мобільності. Заключна частина – підсумок, який роблять самі діти, тобто вчаться аналізувати свою діяльність.

В процесі ігор педагог повинен дотримуватись наступних методичних та психолого-педагогічних вимог: не давати негативну оцінку результату діяльності дітей; спонукати дитину до самостійного виправлення помилки і знаходження правильного варіанту; ігри об'єднувати одним ігровим сюжетом і мотивацією; нічого не виконувати за дитину і не давати вказівок; врахувати характер дефекту, індивідуальні особливості та попередній життєвий досвід.

Саме такий підхід оптимізує навчання просторовому орієнтуванню та мобільності, попереджає виникнення вторинних відхилень, сприяє подоланню ізольованості, страху і невпевненості, успішній інтеграції в соціум, формує інтерес і мотивацію, виховує сміливість та впевненості в своїх силах [20].

Отже, актуальність вибраної теми дослідження обумовлена такими чинниками, як: - доцільність інтеграції використання ігор Бориса Нікітіна та корекційно-розвиткових ігор в процесі навчання просторового орієнтування і мобільності; - попередження виникнення вторинних відхилень у дошкільників з порушеннями зору завдяки визначеному інтегрованому підходу; - використання розробленої структури організації інтегрованих ігор та врахування методичних вимог як в інклюзивній освіті, так і в освітній діяльності з дітьми загального розвитку.

Перспективність досвіду полягає в удосконаленні і своєчасному формуванні навичок орієнтування та мобільності, попередженні виникнення вторинних відхилень у дошкільників з порушеннями зору шляхом системного одночасного вирішення ряду корекційних завдань у відповідності з компенсаторними можливості дитини засобами інтеграції корекційно-розвиткових ігор та методики Бориса Нікітіна.

Наукова новизна

Досліджено вплив інтегрованого використання методики Бориса Нікітіна та корекційно-розвиткових ігор в процесі навчання просторовому орієнтуванню і мобільності дошкільників з порушеннями зору; - розроблено структуру проведення інтегрованих корекційно-розвиткових ігор; - визначено методичні та психолого-педагогічні вимоги ефективності проведення інтегрованих корекційно-розвиткових ігор на розвиток навичок орієнтування і мобільності; - розкрито та узагальнено зміст, методи і прийоми проведення корекційно-розвиткових ігор-занять.

Об'єкт дослідження

Процес навчання просторовому орієнтуванню і мобільності дошкільників з порушенням зору.

Предмет дослідження

Методика Бориса Нікітіна в інтеграції з корекційно-розвитковими іграми як засіб формування навичок просторового орієнтування і мобільності дошкільників з порушеннями зору.

Мета

Теоретичне обґрунтування та практичне узагальнення шляхів оптимізації навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору засобами інтеграції корекційно-розвиткових ігор та методики Бориса Нікітіна.

Завдання:

- проаналізувати та узагальнити науково-теоретичні засади досліджуваної проблеми;

- провести моніторинг рівня сформованості навичок просторового орієнтування та мобільності дошкільників з порушеннями зору;
- створити та систематизувати корекційно-розвиткові ігри на розвиток просторового орієнтування і мобільності в інтеграції з методикою Бориса Нікітіна;
- розробити структуру та методичні вимоги організації корекційно-розвиткових ігор в інтеграції з методикою Нікітіна;
- перевірити шляхом дослідження ефективність використання систематизованого практичного матеріалу щодо навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору.

Гіпотеза дослідження

Ефективне навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дітей з порушеннями зору, формування їх соціальної мобільності відбуватиметься за таких умов:

- інтеграція корекційно-розвиткових ігор з методикою Бориса Нікітіна в процесі навчання просторовому орієнтуванню і мобільності;
- дотримання узагальненої структури та методичних вимог організації інтегрованих корекційно-розвиткових ігрових занять на основі методики Бориса Нікітіна;
- створення спеціального відповідного середовища, психологічного комфорту;
- врахування індивідуальних особливостей, діагнозу та рівня сформованості компетентностей дошкільників.

Методи дослідження

З метою визначення стану проблеми в наукових дослідженнях, обґрунтування особливостей використання корекційно-розвиткових ігор як засобу формування навичок просторового орієнтування та мобільності дітей з порушеннями зору, виявлення рівня їх розвитку, узагальнення експериментальних даних та перевірки гіпотези – використано наступні методи:

- аналіз і узагальнення наукових даних, психолого-педагогічних, методичних і медичних джерел;
- анкетування;
- пряме та кероване спостереження;
- корекційно-розвиткові ігри;
- моніторинг;
- педагогічний експеримент;
- метод математичної статистики для обробки даних.

Адресність досвіду

Досвід рекомендовано використовувати педагогам (вихователям, вчителям-дефектологам, практичним психологам, соціальним педагогам) закладів дошкільної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, для організації інклюзивної освіти, для дошкільних закладів комбінованого, компенсуючого та загального типу, вчителям початкової ланки освіти спеціальних та загальноосвітніх шкіл.

Практична база проведення дослідження

Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №81 «Бірюсинка» Запорізької міської ради Запорізької області. Дослідження проводилися в старшій групі (6-7 рік життя) компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору.

РОЗДІЛ 1 Теоретична значущість навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору засобами корекційно-розвиткових ігор та методики Бориса Нікітіна

1.1. Огляд науково-методичної літератури з проблеми формування навичок просторового орієнтування та мобільності дітей з порушеннями зору

Проблема сприймання простору – одна з найскладніших наукових проблем.

Оволодіння способами орієнтації у просторі – важлива умова виховання самостійності у незрячих та слабозорих дітей [17].

Проблема формування просторових уявлень та навичок просторового орієнтування розглядалася в багатьох педагогічних і психологічних дослідженнях (Б. Ананьев, О. Галкіна, А. Люблінська, Ж. Піаже, Н. Шемякин, І. Якіманська та ін.).

Вона є однією з найбільш складних й актуальних наукових проблем, оскільки здатність до орієнтування в просторі та мобільність є універсальною властивістю психіки, що відіграє важливу роль у процесах біологічної й соціальної взаємодії людини з навколишнім світом.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях підкреслюється значний вплив просторових сприймань, уявлень та умінь орієнтуватися в просторі на розвиток пізнавальної діяльності дитини і вдосконалення її сенсорних, інтелектуальних, творчих здібностей. Формування у дитини просторових уявлень і мобільності підвищує результативність і якість її діяльності (продуктивно-творчої, пізнавальної, трудової).

Особливо велике значення відіграє просторова і мобільна компетентність дошкільників у процесі підготовки їх до навчання в школі.

Одним з ефективних способів формування у дітей уявлень про просторові відносини є гра і відповідні вправи (Т. Мусейібова) на різних етапах їх розвитку.

Розвиток навичок орієнтування в просторі та мобільності відбувається протягом усього дошкільного віку. Вже в ранньому дитинстві діти опановують вмінням враховувати просторове розташування предметів у власній діяльності. Однак дитина ще не відокремлює напрямів простору й просторових відношень між предметами від самих предметів. Формування уявлень про предмети та їхні властивості відбувається раніше, ніж уявлення про простір, і слугує їхньою основою.

Пізнання навколишнього світу – складний процес, і починається він з безпосереднього або опосередкованого почуттєвого пізнання. Тут дуже важливим є досвід пізнання дитиною просторових відносин в предметному оточенні. Адже основною умовою орієнтування в просторі є активне пересування в ньому.

Просторові уявлення і сприймання – поняття, що відображають багатогранність просторових характеристик об'єктивного світу.

Дослідниками доведено, що в тій чи іншій мірі просторово-розпізнавальні функції властиві всім органам відчуттів, а сприймання простору базується на тісній взаємодії зорового, дотикового, рухового та кінестичного аналізаторів.

За твердженням Б. Ананьєва, кожне відчуття будь-якої якості, інтенсивності й тривалості характеризується певним просторовим компонентом, що підкреслює зв'язок просторового орієнтування з усією пізнавальною діяльністю людини.

Є. Тіхеева вказувала, що орієнтування в просторі розвивається у дітей повільніше, ніж орієнтування в інших сенсорних уявленнях (колір, форма, предмет). Саме тому розвиток просторового орієнтування та мобільності малят необхідно починати в дошкільному віці.

Т. Мусейїбова відмічала, що просторові відносини розвиваються у дитини поетапно.

1 етап – діти вчаться орієнтуватися «на собі»: визначати різні частини тіла, розуміти їх співвіднесення з різними сторонами власного тіла (попереду, позаду, вгорі, внизу, праворуч, ліворуч). Уміння орієнтуватися «на собі» служить основою для оволодіння орієнтування на інших об'єктах .

2 етап – уміння орієнтуватися в навколишньому просторі не тільки «від себе», але і «від будь-яких предметів».

3 етап – дитина освоює словесну систему відліку у напрямках.

4 етап – застосування освоєних дитиною навичок у навколишньому просторі.

А. Люблінська відзначала, що орієнтування в просторі – комплексне, багаторівневе поняття, що об'єднує у собі орієнтування у великому й малому просторі різних напрямів та рівнів. Так, початковий етап орієнтування в обмеженому або малому просторі включає:

- орієнтування на власному тілі (знання частин власного тіла, знання про просторове розташування частин тіла, позначення розташування частин свого тіла відповідними просторовими термінами, порівняння реальних просторових відносин з їхніми відображеннями в дзеркалі);

- на площині стола (розташовувати предмети на поверхні стола ліворуч праворуч й у названих напрямках, визначати й словесно позначати просторове розташування іграшок і предметів);

- на аркуші паперу (права й ліва, верхня й нижня сторони аркуша, середина).

Сучасні психолого-педагогічні дослідження переконують у тому, що в дошкільному віці діти можуть засвоїти інформацію про предметно-просторове оточення, отримати узагальнені знання про деякі системи відліку і способи просторового орієнтування, навчитися користуватися ними в різних життєвих ситуаціях. Так Р. Говорова, В. Каразану та ін. доводять, що діти старшого дошкільного віку можуть орієнтуватися в обмеженому просторі за допомогою найпростіших схем і планів, що відображають реальний простір знайомої місцевості.

Психологічний аналіз (Л.І.Солнцева, З.А.Кручинін, В.О.Феоктістова) особливостей орієнтування і мобільності дітей з порушеннями зору показав, що формування вільної орієнтації і мобільності вимагає спеціальної роботи, що включає створення психологічної готовності до самостійної орієнтовної діяльності. Вона охоплює такі моменти, як розширення знань і уявлень про навколишній світ, властивості та якості об'єктів, в яких дітям доводиться орієнтуватися і рухатися.

Отже, аналіз першоджерел дозволяє зробити певні висновки. Проблеми просторового орієнтування і мобільності у дошкільників з порушеннями зору в подальшому значно обмежують їх самостійність та активність у всіх сферах діяльності. Саме тому, формування просторових уявлень, навичок просторового орієнтування та мобільності є одним з найважливіших завдань корекційно-відновлювальної роботи в умовах закладу освіти. Важливо якомога раніше розпочати

навчання дітей з порушеннями зору просторовому орієнтуванню та мобільності, вже з раннього дитинства. Важливо навчити дітей орієнтуватися в малому й великому просторі, допомогти дитині перебороти страх перед великим і незнайомим простором [10].

1.2. Психолого-педагогічне обґрунтування необхідності інтеграції навчання просторовому орієнтуванню та соціальної мобільності дошкільників з порушеннями зору

Л.С. Виготський у роботі «Основні проблеми сучасної дефектології» підкреслював, що будь-який дефект відіграє подвійну роль. З одного боку, дефект – це мінус, недолік, з іншого – плюс, тому що він створює стимули для розвитку і саме в цьому криються величезні сили компенсації: «...дефект не є лише недоліком, слабкістю, а й плюсом, джерелом сили і здібностей, у ньому є позитивне значення!» [19, с. 54].

Як ми вже зазначали, орієнтування в просторі є важливою життєвою потребою людини з порушенням зору. Чим раніше почнеться це навчання, тим більше успіхів досягне слабозора дитина в засвоєнні знань та оволодінні практичними вміннями по просторовому орієнтуванню і мобільності.

При цьому необхідно розвивати просторове мислення, що є розумовою, інтелектуальною діяльністю, яка забезпечить дитині створення просторових образів і практичне їх використання під час орієнтування в мікро – та макропросторі.

Дуже важливо, щоб дошкільники добре знали основні характеристики навколишніх предметів: форму, величину, колір, фактуру, взаєморозміщення. Чим більшою кількістю образів буде оперувати дитина, тим легше їй буде орієнтуватися в просторі [6, с. 195].

Але навчання буде результативним і ефективним лише тоді, коли воно зацікавить дитину, буде мати мотивацію та ігрову форму (адже гра для дошкільника – це основний вид діяльності), відповідати вимогам щодо дотримання гранично-допустимого навантаження для дітей з порушеннями зору, враховувати психологічні особливості кожної дитини.

Спеціальні спостереження тифлопсихологів і тифлопедагогів свідчать, що у слабозорої дитини після того, як вона зрозуміла, що бачить не все і погано, виникають проблеми суто психологічного характеру: з одного боку вона не відчуває себе сліпою, з іншого – не відчуває себе повністю зрячою. Саме тому невдачі і труднощі в навчанні, грі, спілкуванні часто викликають роздратованість, замкнутість, негативізм, невпевненість, низьку самооцінку та інші негативні характерні риси [16, с. 31].

Визначено, що одне з основних освітніх завдань для дошкільника з порушеннями зору – корекція вад психофізичного розвитку, розвиток компенсаторних механізмів, максимальне наближення психічного розвитку до норми [16].

Дослідженнями вітчизняних та іноземних вчених (В.З.Дениска, В.М.Ремажєвська, Є.П.Синьова, Л.І.Солнцева, С.В.Федоренко, J.Morris, Z.Sekowska, M.Leonhard,...) доведено, що розвиток мислення не залежить від ступеня порушення зору, а успішність і розвиток дітей не знаходиться в прямій залежності від зорових функцій. Визначальний вплив на успішність та формування пізнавальних процесів мають умови та методи навчання і виховання [16].

Просторове орієнтування вважається базисом для розвитку всієї сукупності вищих психічних процесів, основою життєвої компетентності дітей (Н. Голота).

Недостатність навичок самостійного просторового орієнтування утруднює соціальну адаптацію і мобільність дітей. Крім того, незадоволена потреба в пізнанні навколишнього світу і взаємодії з ним негативно впливає на психічний і фізичний стан дітей зі зниженим зором [20].

Отже в інтеграції ігор за методикою Нікітіна, які направлені на формування навичок просторового орієнтування і мобільності та попередження утворення вторинних відхилень, важливо використовувати ігри на подолання страху і невпевненості, формування інтересу і мотивації, комунікації, позитивного самоствавлення і самоусвідомлення, вихованню сміливості та впевненості в своїх силах, підвищення самооцінки та корекцію тривожності.

Такий інтегрований підхід в процесі корекційно-розвиткової і освітньої роботи сприятиме створенню психологічного комфорту дошкільника та стане значущим фактором для розвитку свідомості та особистості в цілому, забезпечить їй змогу успішно продовжувати навчання у школі та інтегруватись в сучасному суспільстві.

1.3. Ефективність інтеграції методики Бориса Нікітіна та корекційно-розвиткових ігор в процесі навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору

Всім нам відомо, що гра є провідною діяльністю дитини дошкільного віку. Завдяки їй у дошкільнят розвиваються пізнавальні функції, навички спілкування, засвоюється соціальний досвід. Мотивація дітей до участі у грі забезпечує їй високий корекційний потенціал [15, с. 123].

Проте діти з порушеннями зору потребують спеціальних умов та додаткової стимуляції розвитку ігрової діяльності:

- створення спеціального корекційно-розвиткового середовища;
- попереднє ознайомлення з ігровим обладнанням;
- забезпечення індивідуального супроводу корекційно-розвиткових занять з ігровим матеріалом;
- врахування особливостей зорового сприймання при доборі ігор.

Одним з найважливіших напрямів роботи з розвитку просторового орієнтування і мобільності дошкільників є, на наш погляд, розвиток навичок орієнтування на мікроплощині й необхідних просторових уявленнях. У просторі мікроплощини (поверхні парти, сторінки книги, зошита, аркуша альбому тощо) здійснюється більшість видів навчальної діяльності (читання, лічба, образотворча діяльність, письмо, ручна праця та ін.). Отже, мікропростір стає найбільш значущим простором для дитини до кінця дошкільного віку й продовжує залишатися таким у шкільному віці.

Важлива роль в успішному опануванні перерахованих видів діяльності приділяється комплексу навичок й умінь, що становлять такий вид просторового орієнтування, як орієнтування на мікроплощині (уміння орієнтуватися в основних і проміжних напрямках на площині аркуша паперу, уміння визначати місце розташування об'єктів [15, с. 114].

Саме тому, з метою гуманізації та реалізації завдань просторового орієнтування і мобільності дітей, що мають порушення зору, ми вивчали та впроваджували в практику роботи з дітьми методику подружжя Бориса Павловича та Олени Андріївни Нікітіних.

Під час знайомства з досвідом Нікітіних визначено, що більшість ігор мають як розвиткову так і корекційну спрямованість.

Але перш ніж використовувати такі ігри, ми їх адаптували саме для дітей з порушеннями зору відповідно зоровим діагнозам.

Це дало змогу оптимізувати корекційно-відновлювальну роботу зі слабозорими дітьми.

Головним завданням виховання, на думку Нікітіних, є максимальний розвиток творчих здібностей дитини, її підготовка до дорослого життя. В основі системи Нікітіних лежить, насамперед, праця, природність, індивідуальність, близькість до природи, творчість. Кожна гра має переходи від простих до більш складних завдань, що дає змогу одну і ту ж гру використовувати у різних вікових групах, для дітей з різним рівнем розвитку та різною складністю зорового діагнозу.

Ігри Бориса Нікітіна, що адаптовані для слабозорих дітей – це набір завдань, які дитина вирішує за допомогою кубиків, цеглинок, квадратів, паличок, геометричних фігур різного кольору, розміру, об'єму та фактури. Завдання пропонуються в різній формі: у вигляді малюнка, малюнка в ізометрії, креслення, письмової або усної інструкції, використовуючи фони відповідно діагнозам. Таким чином діти з порушеннями зору знайомляться з різними способами передачі інформації.

Використовуючи ігри методики Нікітіна у навчанні просторовому орієнтуванню і мобільності ми визначили певні принципи, яких обов'язково варто дотримуватись.

- надавати більше самостійності;
- не вимагати вирішення з першої спроби;
- створювати нові варіанти ігор;
- використовувати кольорові фони для роботи відповідно діагнозу, який встановлює лікар-офтальмолог;
- враховувати розмір об'єкта (відповідно до зорового діагнозу).

Адже практика показала, що дотримання цих принципів і є однією з умов ефективності інтеграції методики Бориса Нікітіна та корекційно-розвиткових ігор.

Діти з порушеннями зору вимагають більшої кількості вправ та наочності, постійного закріплення, терпіння, часу. Ігри Нікітіна зі своєю нескінченною варіативністю і різноманітністю являються для цього дорогоцінним матеріалом.

Аналіз діяльності показав доцільність використання ігор Нікітіних, адже їх легко інтегрувати з корекційно-розвитковими іграми соціальної мобільності та адаптувати для занять з дітьми, що мають порушення зору.

Проведення корекційно-розвиткових занять по просторовому орієнтуванню і мобільності здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дітей, що мають порушення зору.

Важливу роль ефективності використання методики Нікітіна в інтеграції з корекційно-розвитковими іграми відіграє дотримання наступних вимог.

Для корекційних занять формуються підгрупи, згідно з висновками обстеження, по рівням розвитку: I (високий) рівень, II (середній) рівень, III (низький) рівень. В підгрупу входить троє дітей з середнім ступенем зорового дефекту і одна дитина з важкою формою зорового дефекту. Це полегшує роботу при виготовленні індивідуальних ігрових посібників (3 комплекти мінімального розміру і один комплект – максимального).

При розміщенні дітей за столами звертається увага на діагноз і гостроту зору, а також корекцію та оклюзію (наприклад: якщо у дитини збіжна косоокість і амбліопія правого ока, гострота зору 0.2, оклюзія лівого ока, то такій дитині рекомендовано місце за

першим столом, ліва сторона, що виключить можливість посилення дефекту, до того ж буде забезпечена корекція косоокості).

Обладнання робочих місць потребує особливої уваги. Всі індивідуальні посібники потрібно розкласти на дитячих столах (у верхній частині) у порядку їх використання (зліва направо), зворотною стороною догори, щоб не відволікати уваги дітей передчасно. Фішки, дрібний роздатковий матеріал вкладається у індивідуальні ємкості з кришками, або у конверти. При використанні індивідуальних посібників, дітям необхідно давати чіткі установки (звідки взяти посібник для гри, куди покласти, як з ним працювати). Вже використані посібники діти акуратно складають і повертають на попереднє місце.

Ігри Нікітіна повинні відповідати педагогічним, лікувально-корекційним та гігієнічним вимогам. Всі вони мають чіткі форми, контур, достатню насиченість кольорів та правильне їх поєднання: уникається поєднання червоного і зеленого; синього та зеленого. Використовуються під час корекційних занять посібники з оптимальним поєднанням кольорів при амбліопії: червоний-жовтий; при міопії: синій-білий, жовтий-чорний, зелений-білий.

Контур в посібниках, який виділяє окремі деталі та окреслює весь об'єкт, теж змінюється в залежності від діагнозу: - при міопії та амбліопії високого ступеню контур чіткий, насичений, контрастний; - при амбліопії середнього ступеню контур менш виражений і вужчий; - при амбліопії низького ступеню деталі об'єкту взагалі не відділяються контуром. Для дітей з міопією та високим ступенем амбліопії не використовуються посібники з блискучою поверхнею.

Етапи навчання дітей з порушенням зору орієнтуванню в просторі та мобільності за допомогою роздаткових ігор методики Б.Нікітіна:

перший етап – послідовне створення у дітей чітких уявлень про своє тіло і його симетричність, про просторове розташування його частин; навчання практичному орієнтуванню «на собі»;

другий етап – надання дітям уявлення про те, що власне тіло є точкою відліку під час орієнтування в навколишньому просторі, тобто «від себе», формування навичок полісенсорного сприймання предметів, уміння аналізувати інформацію, отриману за допомогою зору і збережених аналізаторів, поєднання її в єдиний образ і застосування в практичному орієнтуванні;

третій етап – навчання дітей моделюванню предметно-практичних ситуацій і відношень;

четвертий етап – навчання орієнтуванню в просторі за допомогою схем.

Завдяки інтеграції ігор за методикою Нікітіна з корекційно-розвитковими іграми діти оволодівають певними компетентностями:

- оволодівають просторовими уявленнями: зліва, справа, вгорі, внизу, попереду, позаду, далеко, близько;
- навчаються орієнтуватися в спеціально створених просторових ситуаціях і визначати своє місце за заданою умовою;
- виконують завдання за словесною інструкцією;
- опановують вміння називати словом положення того або іншого предмету по відношенню до іншого;
- вчаться ставити перед собою мету та завдання;
- вчаться досягати їх, поступово долаючи труднощі, перепони, страх, сумніви.

В процесі навчання дітей з порушеннями зору орієнтуванню в просторі та мобільності, ігри з кубиками Нікітіна поступово поєднуються з іграми з паличками, а потім з трикутним танграмом.

На першому тижні діти працюють з кубиками, на наступному – вони повторюють завдання, але працюють з паличками, що надає їм змогу логічно мислити, аналізувати, фантазувати та робити висновок: зробити зображення того чи іншого предмета можна різними способами та з різним матеріалом (викладання з геометричних фігур, малювання за клітинами, на піску, відтворення мозаїкою, малювання на воді та водою тощо).

Коли дитина працює з паличками, викладаючи зображення предмету, їй надається можливість попрацювати з його зображенням: силуетним, контурним, двомірним та тримірним, використовуючи такі ігри як: «Вгадай на дотик», «Знайди силует та контур», «Знайди картинку предмета який я опишу», «Добудуй, домалюй», і т.д.

Якщо дитина працює з двокольоровою гранню кубика, використовуються додатково ігри з трикутним танграмом, за допомогою якого діти досліджують та отримують нові форми, використовуючи зір та дотик, розвивають увагу, пам'ять, уяву, образне та логічне мислення, створюючи об'єкт схожий на будівлю з кубиків та паличок.

Кожне завдання має власну тематику, відповідно до якої підібрані схеми для роботи з кубиками, танграмом, паличками; підібрані вірші, картинки об'єкта що створюється, силуетне та контурне зображення.

Для підвищення мотивації пізнавальної діяльності дітей у процесі ігор з кубиками Нікітіна, створюються ситуації успіху і заохочення в формі словесної похвали, відзнаки, призів тощо. А невдачу, або помилку допомагаємо дитині побачити і визначити самій: – Що у тебе сьогодні не вийшло? – А як ти гадаєш, чому? – Що тобі для цього слід зробити? –Тобі потрібна допомога?...

Як було вже вище сказано, дотримання розробленої нами структури під час проведення з дітьми інтегрованих корекційно-розвиткових ігор, сприяло ефективності навчання просторового орієнтування і мобільності.

Змістом структури інтегрованих ігор і ігрових занять є наступні компоненти:

1. Створення ігрової ситуації і мотивації подальшої діяльності (спільного сюжету для всього ігрового заняття).
2. Запрошення до гри, яка сприятиме налагодженню емоційного контакту (створення позитивної атмосфери, зняття емоційної напруги, розвиток навичок спілкування, вміння домовлятися, висловлюватися...) (інтерактивна гра).
3. Проведення зорової гімнастики на розслаблення.
4. Пропонування гри за методикою Бориса Нікітіна на розвиток навичок просторової орієнтації і мобільності (кубики, цеглинки, палички, геометричні фігури різного кольору, розміру, фактури і форми, силуетні зображення,...).
5. Запрошення до гри на корекцію негативних емоцій (зняття страху, невпевненості, невротичних станів, тривожності...), підвищення самооцінки,... (інтерактивна гра).
6. Залучення до гри за методикою Нікітіна на розвиток дрібної моторики та зорових функцій (ціле з частини, малювання по крапках, по пересічному контуру, обводки, трафарети, розфарбовування ...).
7. Підсумок заняття: роблять самі діти (- Яким чином ви сьогодні вітали один одного? – Куди ви сьогодні подорожували? – Яку добру справу ви зробили? –

Як з вашою допомогою звірята отримали нові будиночки? – З допомогою чого школярі знайшли дорогу до школи? ...).

Важливим аспектом успішності таких інтегрованих ігрових занять є дотримання методичних і психолого-педагогічних вимог:

- Враховувати діагноз дитини, індивідуальні особливості та рівень її компетентності щодо просторового орієнтування і мобільності.
- Дотримуватись санітарно-гігієнічних вимог щодо розміщення дітей з порушеннями зору та до роздаткового і демонстраційного матеріалу під час корекційно-розвиткових ігор.
- Початком ігрового заняття повинна бути мотивація і спільний ігровий сюжет, який об'єднує всі ігри.
- Дітям треба пропонувати гру, запрошувати і залучати до гри, а не наказувати.
- Не давати негативну оцінку результату діяльності дітей.
- І взагалі, спонукати дітей з допомогою питань до самооцінювання та до самоаналізу власної діяльності.
- Допомогати дитині самостійно знаходити і виправляти помилки, заохочувати дітей.
- Не виконувати завдання за дитину в процесі гри.

Отже, інтеграція корекційно-розвиткових ігор та методики Бориса Нікітіна сприяє оптимізації навчання просторовому орієнтуванню і мобільності дітей з порушеннями зору.

РОЗДІЛ 2 Технологія вивчення проблеми навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дошкільників з порушеннями зору

2.1. Зміст, шляхи та методи проведення дослідження

Експериментальне дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясел-садка) комбінованого типу №81 "Бірюсинка" Запорізької міської ради Запорізької області у групі 6 року життя компенсуючого типу (для дітей, які мають порушення зору) у період з 09.09.2019 по 21.05.2021 року.

Дослідження складалося з трьох етапів:

- констатуючий експеримент;
- формувальний експеримент;
- контрольний експеримент.

Констатуючий експеримент проводився в період з 09 вересня 2019 року по 11 жовтня 2019 року. У експерименті брали участь дванадцять дітей.

Мета констатуючого експерименту: виявити рівень сформованості просторового орієнтування та мобільності у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору.

Завдання констатуючого експерименту:

- підібрати та систематизувати діагностичні методики для моніторингу просторового орієнтування і мобільності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору;
- визначити рівень розвитку просторового орієнтування та мобільності дошкільників;
- зробити аналіз результатів обстеження, отриманих в ході констатуючого експерименту.

Під час констатуючого експерименту використовувалися наступні методи:

- аналіз та узагальнення науково-теоретичних засад досліджувальні проблеми;

- вивчення медико-психолого-педагогічної документації;
- спостереження за дітьми в процесі різних видів діяльності;
- анкетування вихователів і батьків;
- експериментальне дослідження рівня розвитку просторового орієнтування і мобільності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору.

Експериментально-діагностична методика дозволила виявити найбільш ефективні способи і умови розвитку просторового орієнтування і мобільності вихованців.

В ході констатуючого експерименту було проведено анкетування вихователя групи Когут Катерини Олександрівни, яке показало, що педагог має достатні теоретичні знання та практичні вміння щодо формування навичків просторового орієнтування і мобільності дошкільників з порушеннями зору (*Додаток 1*).

Наслідки вивчення свідчать, що вихователь розуміє важливість просторової орієнтації і соціальної мобільності для дітей з порушеннями зору для їх успішної інтеграції в соціум. Варто зазначити що Катерина Олександрівна приділяє увагу цьому питанню в більшості на заняттях, використовуючи корекційно-розвиткові ігри і вправи, як словесного, так і предметно-практичного змісту.

Анкетування та співбесіди з батьками показали, що вони недостатньо усвідомлюють значення просторового орієнтування і мобільності для розвитку та соціальної адаптації їх дітей. Вимагає вдосконалення рівень знань батьків про особливості розвитку просторової орієнтації і мобільності дітей з порушеннями зору (*Додаток 1*).

За результатами аналізу календарного плану освітньої роботи слід зазначити, що прослідковується система і послідовність у плануванні вихователем корекційної роботи з навчання просторового орієнтування дошкільників. Але планування роботи з даного напрямку поза заняттями потребує поліпшення.

Разом з тим не повною мірою вирішується питання формування соціальної мобільності дітей з порушеннями зору в інтеграції з іншими видами діяльності.

Для визначення рівня розвитку просторового орієнтування та мобільності дітей з порушеннями зору використовувались діагностичні ігри та вправи за методикою Безруких М. і Морозової Л. [2]; логіко-математичні ігри Дяченко О. М., Веракси Н.Е, Михайлової З., Цаплиної А. В. [6,16,30]; діагностичні вправи З.П. Малєвої [8]; практичний матеріал для психолого-педагогічного обстеження Забрамної С.Д. [10]. (*Додаток 2*).

На етапі констатуючого експерименту нами вивчалось: словесне орієнтування, практичне орієнтування, вміння працювати зі схемами, орієнтування в макро і мікропросторі, просторово-математичне орієнтування.

Завдяки діагностичному вивченню рівня сформованості навичок просторового орієнтування і мобільності дошкільників з порушеннями зору отримано наступні результати.

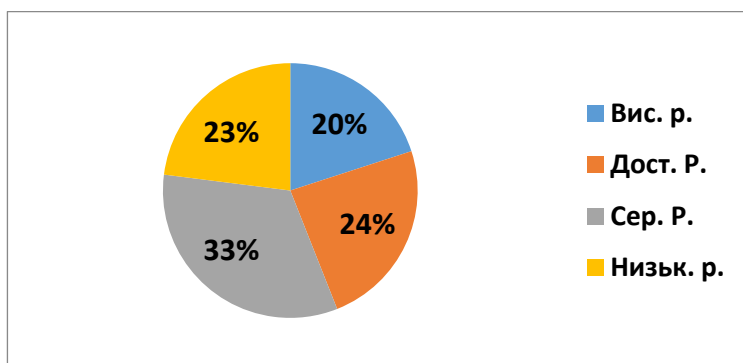

Рис.1 Результати діагностичного вивчення констатуючого етапу

2.2 Визначення та апробація інструментарію корекційно-розвиткової роботи

В результаті отриманих даних при обстеженні рівня сформованості просторового орієнтування та мобільності дітей з порушеннями зору були визначені зміст та напрями корекційно-розвиткової роботи.

Мета: спроектувати шляхи та засоби корекційно-розвиткової роботи щодо навчання просторовому орієнтуванню та мобільності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору засобами інтеграції корекційно-розвиткових ігор та методики Бориса Нікітіна.

Завдання:

- підібрати дидактичний матеріал для навчання просторової орієнтації та мобільності дітей з порушеннями зору;
- систематизувати ігри Нікітіна та корекційно-розвиткові ігри для подальшого інтегрованого використання;
- розробити перспективний план ігор Нікітіна в інтеграції з корекційно-розвитковими іграми (*Додаток 4*);
- розробити консультації, практичні рекомендації для педагогів та батьків;
- оформити конспекти занять і моделі ігор (посібники).

Формувальний експеримент проводився в період з 11 жовтня 2019 року по 16 квітня 2021 року.

Мета формувального експерименту: навчання просторовому орієнтуванню і мобільності дітей з порушеннями зору засобами інтеграції корекційно-розвиткових ігор та методики Бориса Нікітіна.

Завдання формувального експерименту:

- вчити орієнтуватися відносно власного тіла, з точкою відліку від себе та від певного об'єкта; визначати напрямки простору;
- формувати компетентність орієнтування в мікро та макропросторі;
- розвивати вміння працювати з просторовими схемами та їх моделями; орієнтуватися під час переміщення в просторі, зорово-моторну координацію;
- формувати навички полісенсорного сприйняття предметів; вміння аналізувати інформацію, отриману за допомогою зору та збережених аналізаторів, об'єднувати їх в єдиний образ та використовувати в практичному орієнтуванні; інтерес і мотивацію;
- розвивати мислення, пам'ять, сприйняття, швидкість і точність тактильних відчуттів;
- корекція страху, невпевненості, тривожності, самооцінки.

Під час формувального експерименту використовувалися наступні методи:

- ігри з кубиками Бориса Нікітіна
- розвиваючі ігри Нікітіна
- вправи-інструкції
- ігровий комплекс «Веселі чоловічки»
- словесні ігри
- ігри з пальчиками «Твістер для пальчиків»
- ігри-схеми

- ігри-модельювання
- ігри з візерунками
- ігри з паличками
- конструктивні ігри
- ігри на зняття тривожності
- ігри на підвищення самооцінки
- ігри на розвиток соціально-комунікативної компетентності
- ігри на зняття страхів та підвищення віри в себе
- психогімнастика
- Практичні рекомендації для батьків (*Додаток 7*)
- Консультації для педагогів (*Додаток 8*).

Очікувані результати: в результаті інтегрованого підходу використання вищевказаних форм та методів роботи, дотримуючись певної структури та психолого-педагогічних вимог, у дітей підвищиться рівень сформованості навичків просторового орієнтування і мобільності.

2.3 Результати дослідження

Контрольний експеримент проводився в період з 19 квітня по 21 травня 2021 року.

Мета цього експерименту: з'ясувати рівень розвитку просторового орієнтування і мобільності дітей з порушеннями зору після проведення корекційно-розвиткової роботи, і порівняти з даними які були отримані на етапі констатуючого експерименту.

Відповідно до мети контрольного експерименту були поставлені наступні завдання:

- провести повторне обстеження рівня просторового орієнтування і мобільності дітей з порушенням зору;
- зробити порівняльний аналіз результатів експерименту;
- зробити висновки і показати динаміку розвитку просторового орієнтування і мобільності дошкільників.

На етапі контрольного експерименту фіксувались результати проведеної роботи. Використовувалась та ж методика дослідження просторового орієнтування і мобільності, що і на етапі констатуючого експерименту. В дослідженні також брали участь дванадцять дітей.

Дослідження показало: після проведення корекційної роботи діти продемонстрували підвищення рівня розвитку просторового орієнтування та мобільності. В ході контрольного експерименту нами були отримані наступні результати.

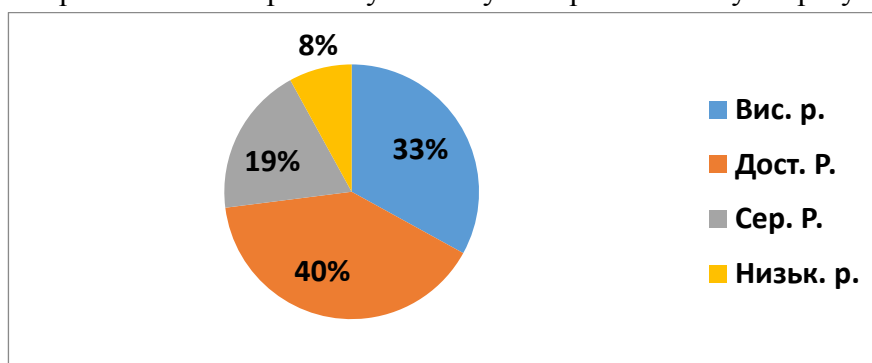

Рис.2 Результати діагностичного вивчення контрольного етапу

Отже, при порівнянні результатів помітні істотні зрушення. Кількість дітей з високим рівнем розвитку просторового орієнтування збільшилася, а кількість дітей з низьким рівнем – зменшилася.

Можна зробити висновок про те, що інтеграція корекційно-розвиткових ігор і методики Бориса Нікітіна позитивно впливає на навчання просторовому орієнтуванню і мобільності дошкільників.

ВИСНОВКИ

У цій роботі висвітлена проблема навчання орієнтування в просторі і мобільності дитини з порушеннями зору, умови результативності даного напрямку діяльності.

У ході дослідження ми з'ясували, що в поняття «орієнтування в просторі» входить сприйняття простору, орієнтування у великому і малому просторі.

Дитина з раннього дитинства орієнтується в просторі, але формування повних уявлень про простір відбувається протягом усього дошкільного віку. Різні автори, такі як Венгер Л.А., Васильєва М.В., Мусейібова Т.А., Люблінська А.А. та ін, в своїх роботах описують, як дитина орієнтується в просторі на певному віковому етапі.

У нашому суспільстві в результаті несприятливих факторів збільшується число дітей з порушеннями зору. Кожне з цих порушень по-різному впливає на розвиток особистості дитини.

Враховуючи той факт, що у дітей з порушеннями зору нестійка психіка, підвищена тривожність і самооцінка, швидка втома, паралельно пропонується проводити роботу щодо корекції емоційно-особистісної сфери дошкільників, що є також важливим чинником успішної адаптації у соціумі.

Корекційна робота проводиться як в груповій формі у вигляді ігрових занять, так і під час індивідуальної роботи, керуючись складеним перспективним плануванням роботи з розвитку просторового орієнтування дітей, які мають порушення зору (*Додаток 4*).

Інтеграція корекційно-розвиткових ігор і методики Бориса Нікітіна є унікальним засобом розвитку просторового орієнтування і мобільності дошкільників. Цікавий та мотивований характер ігор дозволяє підвищувати інтерес, розвиває просторовий синтез, сприяє оволодінню поетапною схемою при аналізі зразка, формує просторові уявлення про форму і величину предметів, про їх просторові відносини, практичні рухово-просторові можливості дітей, що є одним з найбільш актуальних практичних питань роботи з нашими вихованцями. Саме такий підхід в свою чергу попереджає утворення вторинних відхилень, сприяє подоланню страху і невпевненості, формуванню інтересу і мотивації, комунікації, позитивного самоствавлення і самоусвідомлення, вихованню сміливості та впевненості в своїх силах, підвищення самооцінки та корекцію тривожності.

Практика показала, що розроблена структура використання інтегрованих корекційно-розвиткових ігор, узагальнені методичні і психолого-педагогічні умови успішності корекційно-розвиткових ігор, створене перспективне планування, адаптовані для дітей ігри Нікітіна, розроблені нові варіанти корекційно-розвиткових інтегрованих ігор, позитивно сприяють реалізації завдань з розвитку просторового орієнтування та мобільності, а також соціальній адаптації дітей з порушеннями зору.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Байер, О. Особливості формування соціальної впевненості дитини / О. Байер // Практичний психолог: дитячий садок. – 2013. - №3. – С. 25-26; №4. – С. 45-51
2. Бутов Р. С. Фізична реабілітація дітей шкільного віку з вадами зору в умовах спеціалізованих навчальних закладів. – На правах рукопису Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання та спорту. – Київ – 2016. https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/aref_butov_0.pdf
3. В.П. Єрмаков, Г.А. Якунін. Розвиток, навчання і виховання дітей з порушеннями зору. М., 1990.
4. Войтко В.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з вадами зору: [методичний посібник] / В.В. Войтко. – Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2017. – 80 с
5. Дяченко О. М., Веракса Н.Е. Чого на світі не буває? - М: Знання, 1994.
6. Єрмаков В.П., Якунін Г.А. Основы тифлопедагогтики: Учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
7. Забрамная С.Д. Від діагностики до розвитку: Матеріали для психолого-педагогічного вивчення дітей в дошкільних закладах і початкових класах шкіл. Серія «Школа для всіх». – М.: Новая школа, 1998. – 144с.
8. Забрамная С.Д. Практичний матеріал для проведення психолого-педагогічного обстеження дітей : посібник для психолого-медико-педагогічних комісій – М.: Гуманітар. Вид. центр ВЛАДОС, 2008. . – 32с.; 115 карт. . – (Корекційна педагогіка).
9. Кобильченко В.В. Корекція психосоціального розвитку учнів 1 –4 класів з вадами зору : наук.-метод. посіб / Вадим Володимирович Кобильченко. К.: Актуальна освіта, 2005. – 150с.
10. Кондратенко С.В. Формування навичок просторового орієнтування у незрячих дітей: метод.реком. / С.В. Кондратенко – К.: Інститут спеціальної педагогіки, 2014. – (2,5 др.арк.). – режим доступу: <http://www.ispukr.org>
11. Котляров Л. Модель випускника з вадами зору // Дефектолог. – 2010. – №8. С. 37-40
12. Михайлова З. А. Логіко-математичні ігри для дошкільнят // Дошкільна педагогіка. - 2003. - N 4.
13. Нагаєва Т.І. Порушення зору у дошкільників : розвиток просторового орієнтування / Т.І. Нагаєва. – Ростов н/Д : Фенікс, 2008. – 92с.
14. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або Розвиваючі ігри. - М: Просвітництво, 1991 .
15. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору Частина I. Частина II. Науково-методичний посібник/ав.: Вавіна Л. С., Гудим І. М., Кондратенко С.В., Довгопола К. С., Нафікова Л. А. – К.: Педагогічна думка, 2012 . – С. 136
16. Програми для дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу для дітей з вадами зору. /За аг. Ред.. В.М. Ремажєвської – Львів : Український бестселер. – 2010-243с.
17. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Колупаєвої А.А. – К.: – ТОВ ВПЦ «Літопис –XX» - 2010.
18. Сасіна І.О., Гребенюк Т.М. - Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з порушеннями зору в умовах інклюзивного навчання

19. Синьова Є.П. Тифлопсихологія: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 365 с. – (Вища освіта XXI століття)
20. Чопик Л.І. Формування навичок просторового орієнтування в старших дошкільників зі зниженим зором – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2016.